

נייר עמדה // יוני, 2021

מרכז אדוה

העושר הוא נכס ציבורי אז למה הציבור יודע עליו כה מעט?

שלמה סבירסקי, מנהל אקדמי, מרכז אדוה

העושר, הנתפס בדרך כלל כעניין אישי ופרטי ביותר, מרגע שהוא חוצה רף מסוים, הוא הופך להיות סוגייה ציבורית.

קל להבין את זה. העושר, מרגע שבעליו רכש באמצעותו את כל אשר רצה לרכוש וצרך באמצעותו את כל אשר רצה לצרוך, יכול לשמש להשקעה כלכלית. הנחת היסוד של המערכת הקפיטליסטית היא שגלגלי הכלכלה מסתובבים הודות להשקעות (העושר) של בעלי הון; בעלי ההון, בתורם, צוברים את רווחי הפעילות הכלכלית שבה השקיעו ואז - זאת ההנחה - משקיעים אותם מחדש בפעילויות כלכליות שמשאיות רווחים חדשים; וחוזר חלילה.

מרגע שהעושר, כולו או חלקו, מופנה

להשקעה, הוא יוצא את גבולות הפרטיות והופך לסוגייה ציבורית.

אז עולות שאלות ממש לא אישיות או משפחתיות: מה אופיה של ההשקעה - האם זו השקעה ריאלית, המייצרת מקומות עבודה, או שמא השקעה פיננסית? לאן תופנה ההשקעה - למרכז או לפריפריה? ומי יהיו העובדים במיזם המושקע - נשים או גברים; יהודים או ערבים, משכילים או בעלי השכלת יסוד? ומה יהיה שכרם? והאם יוכלו להתאגד?

וגם, כמובן, כמה מס ישלמו בעלי העושר על רווחי השקעותיהם? והאם בכלל כדאי להטיל על רווחים אלה מס, או שמא כדאי לנהוג לפי טענת העשירים כי המיסוי מצמצם את ההון שיוכלו להשקיע?

הקניין – הזכות החוקתית ההופכת את תוצר היגיעה הקולקטיבית לנכס פרטי. מרגע שאנו מבינים כי העושר הוא נכס קולקטיבי, עולה השאלה: איפה העושר? אצל מי הוא? התשובה היא מביכה: אנו לא יודעים. גם הממשלה לא יודעת וליתר דיוק, היא לא יודעת את כל הפרטים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שהיא גוף ממשלתי הפועל במסגרת משרד ראש הממשלה), יודעת לספק לנו מידע מפורט על שכר ממוצע במשק ועל שכר חציוני במשק ועל שכר המינימום במשק ועל שכר שמתחת לקו העוני ועוד ועוד – אבל אין בידיה מידע על העושר ועל העשירים. זה נכון לא רק ללמ"ס הישראלית אלא לרוב הגדול של הלשכות הסטטיסטיות הממשלתיות בעולם.

במלים אחרות, העושר, שנתפס לרוב כנכס אישי ופרטי ביותר, הוא גם "שלנו", של כולנו. כמובן שהוא שלנו כיון שהוא תוצר של פעילות קולקטיבית של כולנו, עובדים וצרכנים, ולא יציר היגיעה האישית הבלבדית של בעליו. העושר הוא סוגייה ציבורית גם בגלל שהוא מושג לרוב הודות לסיוע ועידוד של המדינה. המדינה מממנת תשתיות כלכליות, מעניקה השכלה והכשרה לעובדות/ים, עושה לפתיחת שווקים בחו"ל, מעניקה הטבות מס לתאגידיים, מעניקה הגנה צבאית למפעליהם; ועוד. בעידן הניאו-ליברלי הנוכחי, המקדש את השוק החופשי, מן הראוי לזכור את אמירתו של הכלכלן קרל פולני, כי עצם קיומו של שוק חופשי דורש מעורבות מדינתית עמוקה. מעל לכל, המדינה קובעת בחוק את זכות

הכיצד?

הרוב המכריע של המדינות פשוט אינן אוספות נתונים על עושר; הן אוספות נתונים על הכנסה. בישראל, כמו גם במרבית הארצות האחרות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עורכת סקרי הכנסות ולא סקרי עושר. ההכנסות כוללות הכנסה משכר (מקורה הכנסה העיקרית של הרוב המוחלט של האוכלוסייה) והכנסה מרווחי הון, מריבית ומדיבידנד (מקור ההכנסה העיקרי של המאון העליון). סקרי הוצאות משקי הבית של הלמ"ס (הכוללים גם הכנסות) מספקים תמונה של שנה אחת: הכנסה שנתית מעבודה והכנסה שנתית מהון.

עושר, לעומת זאת, הוא כמות מצטברת. ברוב המקרים, מדובר בכמות המצטברת על פני יותר מדור אחד.

גם סקרי ההכנסות מספקים תמונה חסרה

לשמש לניתוח סטטיסטי משמעותי. לא רק זאת: כיון שהמרווחים בקרב העשירים גדולים ביותר, שכן המאון העליון כולל זה לצד זה מיליונרים "רגילים" מיליונרים בעלי מיליונים רבים ולצד מיליארדרים (בניגוד להכנסה של משקי בית בשאר 99 המאונים, שם המרווחים קטנים הרבה יותר), הרי שכל חישוב של ממוצע עבור המאון העליון כולו עלול להשתנות מאוד משנה לשנה, בהתאם למשקי הבית העולים במדגם.

בישראל, הנתונים הקרובים ביותר על עושר הם נתוני הכנסות שנתיות מעבודה ומהון. מתברר כי גם נתונים אלה אינם מייצרים תמונה מלאה של הפער בין המאון העליון לבין שאר האוכלוסייה. הנה כמה סיבות: הלמ"ס אוספת נתוני הכנסה על בסיס מדגם של כ-9,000 משקי בית. במדגם שכזה, המאון העליון – 1% - יהיה מיוצג על ידי כ-90 משקי בית – והאלפיון העליון (0.01%) יהיה מיוצג על ידי 0.9 משקי בית. אלה מספרים קטנים מכדי שיוכלו

מן הפערים במציאות. וזאת בעייה חמורה במיוחד על רקע העובדה שבשלושה-ארבעה העשורים האחרונים, התופעה הבולטת ביותר בתחום התפלגות ההכנסות היא, הגידול במספרם ובהכנסתם של העשירים. לא זו בלבד, אנו יודעים ש"בכל מקום בו הוא נמדד, [האי שוויון בעושר] ... עמוק יותר מן האי שוויון בהכנסות ובצריכה."

וסיבה טכנית נוספת: כאשר המספרים כה נמוכים קיים חשש של פגיעה בפרטיות, באמצעות זיהוי אחד או יותר מן העשירים שעלו במדגם של הלמ"ס; והלמ"ס מחויבת על פי חוק הסטטיסטיקה בשמירה על פרטיות הנדגמים.

מה עושים? אחד הצעדים הנפוצים הוא קיטום – זאת אומרת ניפוי- של נדגמים בעלי הכנסות גבוהות במיוחד. במלים אחרות, סקרי הלמ"ס מספרים לנו מעט מאוד על העושר, כי הם מנפים מן המדגם את בעלי ההכנסות הגדולות במיוחד.

התוצאה: הסקרים של הלמ"ס מציגים תמונה חלקית בלבד של האי שוויון. ללא נתונים על בעלי ההכנסות הגבוהות במיוחד, פערי ההכנסות המתקבלים מן הסקרים הם קטנים

בישראל אך לא רק בה, אין אוספים ואין מפורסמים נתונים על עושר. הסיבה העיקרית היא, שהעשירים הם בדרך כלל בעלי עוצמה כלכלית ופוליטית גדולה וממשלות אינן ששות להתעמת איתם, לא לצורך הערכת עושרם ולא לצורך הטלה או העלאה של מסים על עושרם. גם אילו הוטל מס עושר, סביר להניח שגבייתו תהיה מלווה בקשיים רבים. העשירים לא ששים לחשוף פרטים על עושרם.

הנה מה שמספרים לנו הסטטיסטיקאים של ארגון ה-OECD בחוברת הדרכה שהם הפיקו עבור לשכות סטטיסטיות של הארצות החברות בארגון. הם מציינים כי "מנסחי סקרי עושר ניצבים בפני אתגרים ייחודיים. הם צריכים להתמודד לא רק עם בעיות הנובעות מן החלוקה המאוד לא שוויונית של העושר, אלא גם עם הצורך... לשכנע

את הנסקרים לספק מידע שרוב בני האדם רואים כרגיש ביותר." החוברת ממשיכה וקובעת כי "בעיני אנשים רבים, מידע על עושר נחשב למאוד פרטי, כזה שאין מתחלקים בו אפילו עם בני/ות משק הבית. הניסיון מראה כי נתונים [על עושר] נתפסים לרוב כרגישים אף יותר מנתונים על הכנסות או על יחסי מין."

ואז החוברת מפרטת: "בסקרי עושר, טעויות של נסקרים עלולות להיות שכיחות ביותר וזאת ממספר סיבות: 1. דיווח לא מדויק במודע של נכסים או חובות, מתוך חשש לביטחון המידע הנמסר... 2. דיווח לא מדויק כתוצאה מקשיי זכרון... 3. מסירת מידע חלקי או מיושן, בייחוד כאשר מדובר בבן/ת משפחה אחר/ת;... 5. אי רצון של הנסקר להציג מסמכים, בדרך כלל בגלל חוסר אמון בסוקר;..."

ארבע מאות "מגה עשירים"

הנתונים היחידים הנוגעים לעושר ומתפרסמים באופן קבוע הם נתוני הלמ"ס על נכסים פיננסיים שבידי הציבור. המדובר בנתונים אגרטיביים, זאת אומרת נתונים על כלל הנכסים הפיננסיים בישראל, ללא פירוט לפי עשירונים או מאונים וללא התפלגויות דמוגרפיות או גיאוגרפיות. הנתונים מצביעים בבירור על גידול שנרשם בעשורים האחרונים בסך הנכסים הפיננסיים שבידי הציבור, אך לא מאפשרים לבחון את הגידול לפי מגזרי אוכלוסייה.

משרד האוצר מחזיק בנתוני גבייה של מיסים, שהם כמובן טובים יותר מנתוני סקרי הלמ"ס, כיון שהם מציגים את מה שנגבה בפועל ולא את הדיווח העצמי של הנישומים. ב-2017 פירסם משרד האוצר, בהתבסס על נתוני מיסוי לשנת 2013, מסמך ראשוני על הכנסותיהם באותה שנה של 400 הנישומים בעלי ההכנסות הגדולות בישראל. זהו כמובן צעד מבורך, אך זה עדיין לא מידע על כלל העושר של 400 העשירים הגדולים בישראל; זהו מידע על הכנסותיהם בשנת 2013.

אז מה אנו יודעים על העושר?

של עשירים. המספרים שמתפרסמים משתנים ממקור למקור, ככל הנראה בגלל הבדלים בהגדרות של דרגות העושר. הכלכלן הצרפתי תומא פיקטי, שבנה מסדי נתונים על עושר במעט הארצות האוספות נתונים שכאלה, מודע לכך ש"בדרך כלל, כלכלנים לא רוחשים כבוד רב לנתונים [של הגופים הפיננסיים הבינלאומיים]. ואכן, נתונים אלה סובלים מהטיות ומבעיות מתודולוגיות רציניות (בלשון המעטה). אבל לפחות הם קיימים, ובדרכם-הם הם עונים

אם כל כך קשה לדלות מעשירים פרטים על עושרם ואם נתוני הלמ"ס כה חסרים, איך אנו יודעים כמה מיליונרים יש בישראל וכמה מיליארדרים ומה עושרם? ובכן, בהיעדר נתונים רשמיים, נתוני העושר המתפרסמים מעת לעת בתקשורת הם לרוב הערכות של גופי תקשורת או של גופים פיננסיים בינלאומיים שהחלו לפעול בארץ בשני העשורים האחרונים – עדות משמעותית בפני עצמה לגידול בעושר בישראל, שכן גופים פיננסיים אלה מתפרנסים מטיפול בכספיהם

על דרישה חברתית לגיטימית למידע על סוגיה שהיא אחת החשובות בימים אלה: ההתפלגות העולמית של העושר והשינויים בה על פני זמן... חשוב להכיר בכך שאנו סובלים ממחסור רציני במידע אמין על הדינמיקה העולמית של העושר. ממשלות בדידות והלשכות הסטטיסטיות שלהן אינן מסוגלות להתמודד עם הגלובליזציה של העושר; והמכשירים שבידיהן, ובהם סקרי משקי בית... אין בהם כדי לאפשר ניתוח של ההתפתחויות במאה העשרים ואחת.